

EKSKURZIJA V SLOVENSKO ZAMEJSTVO V ITALIJI

Ob koncu šolskega leta 1986/87 (natančneje: od 14. do 19. maja 1987) se je 4. letnik slavistov Filozofske fakultete odpravil na študijsko pot po slovenskem zamejstvu v Italiji. Program za šest napornih dni je s pomočjo zamejcev pripravila mentorica letnika prof. dr. Breda Pogorelec, ki je ekskurzijo tudi vodila.¹

Ekskurzija je bila zasnovana sociolingvistično: študentje naj bi po enoletnih predavanjih iz predmeta sociolingvistike na kraju samem spoznali položaj Slovencev v Italiji, in sicer na Tržaškem, Goriškem, v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini.

Program² je zajel naslednje »postaje«:

1. dan: Ljubljana – Štivan – Devin – Trst (Slavistični inštitut na Univerzi v Trstu, ogled Trsta)

2. dan: Trst (Znanstveni licej France Prešeren, Kulturni dom, pogovor s predstavniki slovenske narodne skupnosti na sedežu SKGZ) – Repen (ogled kraške hiše, prigrizek v osmici)

3. dan: Čedad (langobardski tempelj, hiša Pavla Diakona, pogovor o Beneških Slovencih danes s predstavnikom Društva Ivan Trinko in SLORI-ja v društvenem domu v Čedadu) – Špeter Slovenov (pogovor o šolski in drugih pobudah Beneških Slovencev v poslopju dvojezičnega vrtca in šole) – Šentlenart – Bardo

4. dan: Gorica (Travnik, Kulturni dom, Dijaški dom) – Števerjan – Oglej

5. dan: Čemur – Videm – Landar – Laze

6. dan: Solbica – Ravanca v Reziji – Ovčja vas v Kanalski dolini – Ljubljana

TRST

Prva dva dneva ekskurzije smo namenili Trstu oziroma Tržaškemu. Na poti v Trst smo se za hip ustavili v Štivanu ob cerkvi sv. Ivana (od tod naj bi se čez morje odpravila lepa Vida) in v Devinu, da smo ob vznožju Devinskega gradu prebrali eno izmed *Devinskih elegij Rainerja Marie Rilkeja (1875–1926)*, nemškega pesnika, ki ga je pariška prijateljica, kneginja Maria von Thurn und Taxis Hohenlohe, povabila na grad Devin pri Trstu.

Trst nas je pričakal ves v zelenju (Ljubljana se lahko skrrije pred tržaškimi parki). Na grič Sv. Justa in po mestu nas je vodil prof. Samo Pahor, ki je prikaz zgodovine mesta popestril s številnimi anekdotami.

Preostali čas pa je bil posvečen pogovorom s predstavniki šolstva, kulture in gospodarstva na Tržaškem.

¹ Zaradi nižje cene so udeleženci ekskurzije prenočevali v Jugoslaviji (Nova Gorica, Kobarid) in se vsak dan vozili v Italijo in nazaj, kar je zlasti zaradi formalnih opravkov na meji vzelo precej časa. Organizatorji bodočih tovrstnih ekskurzij naj stvar uredijo na drugačen, bolj pripraven način.

² Program, narejen v Ljubljani, smo zaradi nekaj težav deloma prilagodili razmeram: tako smo ogled Ogleja s prvega dne prestavili na četrti dan, medtem ko sta ogleda Miramara in Rižarne žal odpadla.

Šolstvo

V *Znanstvenem liceju France Prešeren* so nam ravnateljica *prof. Laura Abrami*, *prof. slovenščine Marija Centa* in drugi profesorji predstavili šolski sistem. Obvezno šolanje v Italiji obsega 5 let osnovne šole in 3 leta nižje srednje šole (tj. predmetni pouk). Skoraj vse vasi okrog Trsta imajo slovensko osnovno šolo – od Milj do Medje vasi jih je 37. Ker zadnje čase (tudi) na Tržaškem upada število rojstev, to pomeni tudi upadanje števila slovenskih otrok oz. slovenskih šol. Nižjih srednjih šol je na Tržaškem 9.

Po osmih letih obveznega šolanja se lahko učenci zaposlijo ali nadaljujejo šolanje na kateri od slovenskih višjih srednjih šol³ v Trstu (9 usmeritev):

- a) Znanstveni licej France Prešeren
- b) Učiteljišče Anton Martin Slomšek
- c) Trgovinski zavod Žiga Zois
- č) Poklicni zavod Josef Stefan

a) *Znanstveni licej France Prešeren* je »klasična gimnazija«, ki pa enako pozornost kot jezikovnemu pouku (slovenščina, italijanščina, latinščina, stara grščina, angleščina/nemščina) posveča tudi naravoslovnim predmetom. Pravzaprav je njen predmetnik enak tistemu na italijanskih šolah istega tipa, le slovenščina pomeni dodatno »obremenitev« za učence. Slovenščina ima isto število ur kot italijanščina, tj. 5 ur na teden v 1. in 2. letniku in 4 ure (ali 3) v 3., 4. in 5. letniku. Učni načrti so v Italiji za vse predmete le okvirni, učitelj je torej sorazmerno svoboden.

Tudi ostale slovenske srednje šole so locirane v okraju Sv. Ivana v Trstu:

b) *Učiteljišče A. M. Slomšek* izobražuje bodoče učitelje, ima pa tudi 3-letni program za vzgojitelje. Poudarek je tudi tu na humanistični izobrazbi (poleg »jezikovnih« predmetov tudi filozofija in psihologija), manj pa je naravoslovja.

c) *Trgovinski zavod Žiga Zois* pozna več smeri, npr. knjigovodstvo, trgovina idr., in poseben program za izobraževanje bodočih geometrov; en oddelek ima tudi v Gorici, kjer je dodatni učni predmet srbohrvaščina.

č) *Poklicni zavod Josef Stefan* izobražuje za 3 smeri: elektro, strojno in kemijsko. Šolanje traja 3 ali 5 let.

Univerza v Trstu ni slovenska, a na njej poučujejo tudi Slovenci (okrog 30–40).

Prvi dan naše ekskurzije smo obiskali *Inštitut za filologijo*. *Dr. Marija Pirjevec*, *lektorica prof. Milica Cvetek-Russi* in *prof. Zoltan Jan* ter nekaj študentov nam je predstavilo svoje delo. Slovenščina ima na tej univerzi status lektorata.⁴ Poleg zgoraj omenjenih učiteljev prihajajo sem poučevati tudi profesorji FF iz Ljubljane. Lektorat obsega 3 ure učenja slovenščine tedensko (v 1. letniku 4 ure); povedali so, da dajejo prednost literaturi (pred jezikom). Študent lahko diplomira iz slovenske književnosti, napiše diplomsko nalogo – v italijanščini! – in jo v italijanščini tudi zagovarja (pred 11 docenti).

Študentje so po narodnosti Slovenci in Italijani (le-ti se vpisujejo na to smer zaradi tega, ker imajo slovenske prednike ali potrebujejo znanje slovenščine pri študiju drugih smeri, redki pa se želijo naučiti slovensko, ker se zavedajo, da živijo v dvojezičnem okolju). Diplomanti se zaposlijo po šolah; poleg slovenščine poučujejo tam še zgodovino, zemljepis idr.

³ Vse višje srednje šole so bile ustanovljene po 2. svetovni vojni, medtem ko so bile osnovne šole takrat le obnovljene (1930. leta so namreč vse zaprli, otroke pa premestili v italijanske šole).

⁴ V Italiji tako še na univerzah v Vidmu, Padovi, Rimu in Neaplju.

V imenu *Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI)* nas je pozdravil njegov direktor *dr. Darko Bratina*, sociolog in tudi profesor na tržaški univerzi. Inštitut ima 15 zaposlenih (na sedežu v Trstu in v Gorici, Čedadu ter Ovjči vasi), ki pokrivajo naslednja področja: sociologijo, politologijo, socialno psihologijo in sociolingvistiko. SLORI pomaga z rezultati raziskav vsem slovenskim organizacijam, uveljavlja pa se tudi v širšem prostoru – je edini inštitut v Italiji, ki se ukvarja s to problematiko.

Kulturni dom, Študijska knjižnica, SKGZ

V *Kulturnem domu* sredi mesta nas je sprejel slovenski pesnik in ravnatelj ter umetniški vodja slovenskega gledališča v Trstu *Miroslav Košuta*. *Stalno slovensko gledališče v Trstu* (današnje ime nosi od l. 1979) ima bogato gledališko tradicijo.⁵ Kot je znano, se nahaja v stalnih finančnih težavah: na leto »stane« 2 milijardi lir. Minimalno podporo dobi gledališče od Tržaške pokrajine, več od Tržaške občine in Dežele Furlanije-Julijske krajine (ta denar gre v glavnem za kritje dolgov) in nekaj tudi iz Rima. Drugi večji problem je pomanjkanje igralcev oziroma igralk (trenutno je zaposlenih 10 stalnih igralcev). Poudarili so, da imajo raznovrstno občinstvo, zato posebej skrbno oblikujejo repertoar: za prihodnje pripravljajo »obnovitev« vsega Cankarja – z najboljšimi režiserji seveda.⁶

Kot zanimivost velja omeniti, da je oder *Kulturnega doma* edini v Italiji, na katerem je z zakonom prepovedana italijanska beseda; to pa zato, ker ima *Kulturni dom* zdaleč najboljši oder med vsemi tržaškimi gledališči (drugi največji v slovenskem kulturnem prostoru) in lahko bi se zgodilo, da bi katero izmed italijanskih gledališč hotelo najeti slovenski oder in bi tako slovensko gledališče kaj zaslužilo!

Narodna in študijska knjižnica je tudi pomembno žarišče kulturnega življenja Slovencev v Trstu. Prirejajo predavanja (v času našega obiska so plakati napovedovali predavanja o slovenskem ekspresionizmu) in razstave. Knjižnica je bogato založena; ker je »študijska«, dobiva obvezni izvod vsega, kar izide v SR Sloveniji.

Miran Košuta, urednik pri *Založništvu tržaškega tiska*, nam je na kratko predstavil še *Slavistično društvo Trst* in v okviru le-tega *Jezikovno posvetovalnico*, kot urednik pa še založbo (na leto izdajo okrog 50 knjig). V Trstu izhaja *Primorski dnevnik*, ki pomeni nadaljevanje *Partizanskega dnevnika* iz NOB, in drugi listi in revije.

V imenu *Slovenske kulturno-gospodarske zveze*⁷ sta nas na njenem sedežu sprejela njen tajnik *Dušan Udovič* in *Suadin Kapič*, ki je zadolžen za gospodarstvo, in nam predstavila svoje delo.

V *Repnu* smo si pod večer ogledali v muzej spremenjeno kraško hišo,⁸ večer pa preživeli v *osmici*,⁹ kot gostje *Kmečke zveze* (Edo Bukovac).

Goriško

V nedeljo smo se ustavili v *Gorici*. Kakor povsod drugod so nas tudi tu prijazno sprejeli najprej v *Kulturnem domu* (*dr. Darko Bratina* in *Nada Sancin*) in nas nato vodili po Goriškem (*prof. Manja Češčut*). V imenu *Goriškega mestnega sveta* nas je na goriškem Gradu pozdravil *prof. Andrej Bratuž*.

Izvedeli smo, da je Gorica dobila gimnazijo že leta 1848; v predmetnik so sčasoma uvedli tudi slovenščino, a jo je fašizem kasneje prepovedal. Na Goriškem poznajo danes slovenske vrtce, osnovne šole, nižje in višje srednje šole (*Klasični licej Primož Trubar*, *Učiteljske Simon Gregorčič*, *Trgovska šola Ivan Cankar* in *Trgovski zavod Žiga Zois*), ki trenutno do-

mujejo v nekdanjem Malem semenišču, ki ga je dal slovenskim semeniščnikom na razpolago goriški nadškof Sedej. Kaže, da se bo šola selila v novo poslopje, a na periferijo, ker naj bi v centru dobila mesto podružnica tržaške univerze. Odpreti nameravajo ekonomsko smer in v okviru političnih ved diplomatsko šolo. Včasih je zadoščala višja srednja šola, sedaj pa ugotavljajo, da mladi, ki študirajo drugje, tam potem tudi ostanejo.

Slovenci imajo v Gorici tudi dva dijaška domova: *Slovensko Alojzijevišče* (tu so med drugimi bivali A. Gradnik, I. Pregelj, C. Kosmač idr.) in *Slovenski dijaški dom Simon Gregorčič* ter dva osrednja kulturna domova: *Katoliški dom* in *Kulturni dom*, ki so ga odprli leta 1981.

Popoldne nas je prof. Marija Češcut vodila po slovenskih krajih na Goriškem. Tri od 25 občin v Goriški pokrajini so še v celoti slovenske: *Doberdob*, *Sovodnje* in *Števerjan* (v sami Gorici je pribl. petina prebivalstva slovenskega). V teh občinah so napisi dvojezični (država jih dovoli le v okolici Gorice, nikakor pa ne v samem mestu), imajo slovensko šolo, seje občinskega sveta potekajo v slovenščini, zanimivo pa je, da pišejo zapisnike le v italijanščini.

Družbena struktura goriškega prebivalstva se je v zadnjih 20 letih temeljito spremenila. Prej predvsem agrarno prebivalstvo (vzrok za opuščanje dela na zemlji je tudi razlastitev za gradnjo infrastrukture in za goriško industrijsko cono) se je preusmerilo v terciarni sektor (trgovina, obrtništvo, npr. avtoprevoznništvo).

Beneška Slovenija

Beneška Slovenija obsega predalpsko hribovje, odprto proti furlanski nižini. Gre za približno 410 km² ozemlja (165 vasic), na katerem živi okrog 10.000 prebivalcev. Prebivalstvo po imenih rek delimo na nadiške in terske Slovence. Medtem ko nadiški Slovenci živijo dokaj strnjeno, so terski odmaknjeni; le-ti so skozi zgodovino¹⁰ doživljali tudi najhujši italijanski pritisk.

⁵ Prvo predstavo so v Trstu uprizorili že l. 1850, 1902. leta so ustanovili Dramatično društvo, 1907. leta pa se je le-to spremenilo v poklicno gledališče. Stavbo Narodnega doma, ki so jo po načrtih arh. Maks Fabianija zgradili l. 1907, so fašisti 1920 požgali, 1927 pa razpustili še vsa slovenska društva. Molk je delno zapolnila igralska skupina IX. korpusa NOV. 1945. leta je Ferdo Delak zaprosil Zavezniško vojaško upravo za dovoljenje za ustanovitev Slovenskega narodnega gledališča za Trst in Primorje. Z Londonskim memorandumom se je italijanska vlada obvezala prispevati sredstva za gradnjo kulturnega doma, ostala sredstva pa so prispevali Slovenci v matični domovini, drugi jugoslovanski narodi in Slovenci po svetu.

⁶ Leta 1919 je Milan Skrbinšek uprizoril ciklus Cankarjevih del.

⁷ SKGZ je glavna organizacija tržaških Slovencev (ne gre za stranko, SKGZ zastopa interese slovenskega gospodarstva in kulture), ustanovljena l. 1954.

⁸ Gre za tipičen primer kraške (vaške) arhitekture: za dolgim obzidjem (v zidu je širok in visok ter lično klesan vhod, ki mu pravijo Kraševci porton ali kalona), ki ločuje dvorišče od ulice, se nahaja hiša s kuhinjo in kletjo/kaščo v pritličju ter zunanjim zidanim stopniščem, po katerem se pride v prvo nadstropje, do kamre. Pri kraški hiši je zanimivo, da ima vsak prostor dohod od zunaj.

Kraševci je uporabljal za gradnjo kamen in skalo (tudi hišni zlebovi in vratni okviri so kamniti). Prim. Ivan Sedej, *Kmečka hiša na Slovenskem*, Zbirka Pelikan, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976.

⁹ Osmice so vpeljali že v času Avstro-Ogrske. Odpirali so jih domačini, da so lahko doma prodajali vino – da so pred novo letino spraznili sode. »Znak za osmico v vasi je bila bršljanova veja freska. Osmico so odpirali za osem dni, in približno toliko časa je rabila bršljanova veja, da se je posušila.« Danes so osmice odprte dlje kot 8 dni. V njih točijo domače vino in ponudijo prigrizek. Prim. Miro Poč, Birokracija je izgubila bitko, v osmicah bodo še točili vino, Delo, 11. 9. 1987.

¹⁰ Da je bilo ozemlje Beneške Slovenije naseljeno že v prazgodovini, potrjujejo najdeni ostanki lobanje in jamskega medveda; gre za kraško jamo *Landarska jama* v strmem pobočju nad dolino Nadiže z božjepotno cerkvijo sv. Ivana v Celè, delom stavbarja Andreja iz Škofje Loke (1477).

Čedad¹¹ je upravno in gospodarsko središče Beneških Slovencev. Tu smo si ogledali *langobardski tempelj in rojstno hišo Pavla Diakona*, zgodovinarja, ki je v svoji latinsko pisani zgodovini Langobardov omenjal tudi Slovence.

To ozemlje je imelo pod Beneško republiko relativno samostojnost,¹² tako Napoleon kot Avstrija pa sta mu kasneje odrekla vse pravice, zato so se prebivalci pred pribl. 120 leti (1866) odločili (s plebiscitom) za priključitev k Italiji. Ta korak pa je pripeljal le do gospodarskega in socialnega propadanja.

Fašizem je pomenil vrhunec v zatiranju Beneških Slovencev. Uvedeno je bilo uradovanje samo v italijanščini, urade so premestili iz Špetra v Čedad, v Špetru so ustanovili italijansko učiteljsko šolo, poitalijančevali so slovenske priimke, od leta 1933 pa tudi duhovniki niso več smeli pridigati v slovenščini.

V *Lazah* smo obiskali grob beneškega duhovnika *Cuffole*, ki ga je Bevk literarno »pre-delal« v Martina Čedermaca.

Med 2. svetovno vojno so bili mnogi Beneški Slovenci vpoklicani v italijanske enote. Slovenska NOV je spomladi 1943 poskušala pritegniti k sodelovanju tudi Benečane. Izrazito politično nalogo je imel pohod dveh brigad v Beneško Slovenijo pod vodstvom Jake Avšiča. To je povzročilo nastanek partizanskih enot v teh krajih, ustanavljali pa so tudi narodnoosvobodilne odbore. V *Šentlenartu* se je naša skupina ustavila na pokopališču; tu stoji eden izmed 6 partizanskih nagrobnikov v Beneški Sloveniji, postavili so ga partizani iz Vidma in Slovenije.

Po 2. svetovni vojni so s trebuchom za kruhom odhajali beneški fantje v rudnike v Francijo, Belgijo ali pa v večja mesta v Italiji (npr. Milano). Vasi so se počasi praznile, doma so ostajali le še starejši. (Tudi ženske so odhajale na delo v osrednjo Italijo in si tam ustvarile družino. Danes je v Beneški Sloveniji več moških kot žensk!) Skratka, v 40 letih po vojni se je izgubilo okrog 62 % prebivalstva.¹³

»Kljub vsem pritiskom pa asimilacijska politika vendarle ni uspela«, nam je povedal sociolog *Ferruccio Clavora*, raziskovalec SLORI-ja v Čedadu in predsednik Kulturnega društva Ivan Trinko, kamor se vključujejo tako katoliki kot »levi«, kar med Slovenci v Italiji ni ravno pogost pojav. »Nasprotno: manjšine po vsem svetu so se pričele osveščati, tako tudi Beneški Slovenci.«

Določeno vlogo so odigrali tudi Osimski sporazumi, sklenjeni leta 1975 med Jugoslavijo in Italijo. Najgloblji pretres za te kraje pa je pomenil potres l. 1976. Kot je znano, je Jugoslavija prizadetim krajem nudila gmotno in strokovno pomoč; iz Slovenije so sem prihajali gradbeniki in arhitekti, in Benečani so se začeli zavedati, »da tako eni kot drugi govorijo isti jezik«.

Da bi ljudje ostali na tem ozemlju, je potrebno poskrbeti za delovna mesta (ustanoviti so nekaj mešanih podjetij),¹⁴ za šolo v slovenskem jeziku in za možnost kulturnega udejstvovanja. Le prek tesne povezanosti kulture, šole in gospodarstva se bodo ljudje lahko uspešno uprli asimilaciji. Vrnilo se je že nekaj izseljencev (tudi F. Clavora je eden izmed njih). Skratka, ljudem je treba zagotoviti *življenjska mesta*, da bodo lahko tu zadovoljevali vse svoje življenjske potrebe.

Razmišljajo tudi o *enotnem gospodarskem prostoru*: o gospodarski povezavi Tolminskega in Beneške Slovenije, kajti le na ta način bi ti kraji postali zanimivi za Evropsko gospodarsko skupnost.

Eno prej omenjenih podjetij smo obiskali v *Čemurju*: to je tovarna *Beneco*, ki proizvaja športne čevlje znamke Kronos. Kakor nam je povedala direktorica tovarne *Adriana Tom-*

šič (doma iz Gorice), so lastniki podjetja zamejski Slovenci (ustanovili so ga leta 1979); postavili pa so ga v Beneško Slovenijo, ker so hoteli z uspešnim poslovanjem ugodno vplivati na okolje, tj. na samozavest zamejcev, predvsem pa na ta način doma zadržati inteligenco (trudijo se, da vse diplomante iz dolin pridobijo zase). V tovarni je zaposlenih okrog 60 delavcev, od tega dve tretjini tehnikov in inženirjev. Povprečna starost zaposlenih je od 20 do 27 let.

Sámo proizvodnjo so organizirali tam, kjer je le-ta najbolj rentabilna. Trenutno je to Malezija; rekli so, da bo morda nekoč tudi Jugoslavija. Njihov glavni cilj je ustvariti čim več profita. V prihodnje bi radi podjetje tudi razširili (do 100 ljudi, od tega 80 s srednjo in visoko izobrazbo). Dobro se zavedajo, kako važni so ljudje v podjetju. »Dokler bodo ljudje tako ali drugače močni, bo tudi tovarna uspešna. Še pred 30 leti sta bila važna kapital in tehnologija, danes pa je drugače: kapital se že najde, tehnologijo se da naučiti, važni so ljudje. Če so ti zadovoljni v delovnem okolju, bolje delajo,« pravi direktorica. Zato vsako leto vsakega delavca pošljejo na enomesečno »spremembo zraka«; to pomeni, da se dodatno izobražuje in spoznava, kako delajo drugod.

Mnogo delavcev iz podjetja se sčasoma osamosvoji – postanejo obrtniki in tako zaposlujejo druge ljudi (nova delovna mesta). V Italiji je menda zelo perspektivno biti obrtnik; potencialni kandidati dobi od države vso možno podporo.

Beneco sodeluje s tremi jugoslovanskimi podjetji: z Elanom, Alpino in Industrijou usnja Vrhnika.

Povedali so nam tudi, da vsi zaposleni obvladajo beneški dialekt (to je eden izmed pogojev v razpisih), sicer pa tudi pri rabi jezika prevladuje načelo ekonomičnosti. »Tisto besedo, ki mi prej pride na misel, izrečem, naj bo v slovenščini, beneškem narečju, italijanščini ali angleščini!« Organizirajo tudi tečaje knjižne slovenščine.

Beneška Slovenija nikoli ni imela šol v slovenskem jeziku. Prvi poskusi segajo sicer v NOB, vendar zaradi pomanjkanja kadra in drugih vzrokov ni bilo posebnih učinkov. Benečani so začeli pred leti organizirati tečaje slovenskega jezika, v okviru Študijskega centra Nediža so l. 1974 odprli poletno šolo za mladino *Mlada brieza*. Od leta 1977 poteka del te šole v Ankaranu (*Barčica moja*). Sestavke, ki jih pišejo otroci, potem objavijo v publikaciji *Vartac*.

Leta 1984 so v Špetru Slovenov ustanovili dvojezični vrtec, septembra 1986 pa celo dvojezično šolo. V Špetru Slovenov, ki zadnje čase postaja vse bolj center Beneških Slovencev, sta nas sprejela ravnateljica »mlade« šole prof. Živa Gruden in predsednik Zavoda za slovensko izobraževanje Paulo Petričič, ki je odgovoren tudi za Študijski center Nediža.

Šola je privatna in dvojezična. V Italiji namreč obstaja možnost, da starši sami poskrbijo za izobraževanje svojih otrok. Starši zaenkrat niso želeli popolnoma slovenske šole, ker se bojijo, da se otroci v njej ne bi naučili dovolj dobro tudi italijanščine.

¹¹ Predhodnik sedanjega mesta je bil rimski Forum Julii, po katerem je dobila pokrajina ime – Friuli – Furlanija. V 6. stol. so se na to ozemlje priselili Langobardi, kasneje pa so se pred Obri zatekli v utrjena mesta, med drugim tudi v Čedad.

¹² Beneški Slovenci so od nekdaj imeli svoje soseske (sosednje), tj. nekakšne občine. V okviru le-teh so imeli svoja mirovna sodišča. Soseske so se združevale v županije, ki so jim načelovali župani. Župani so se zbirali okoli velikih kamnitih miz, imenovanih »laštre« (eno teh smo videli v Tarčentu). To samostojno upravno in sodno avtonomijo so Beneški Slovenci uživali pod patriarhi, Beneško republiko, vse do l. 1797 – do Avstrije.

¹³ Indeks staranja (razmerje med skrajnostnima skupinama, ki kaže, koliko ljudi, starejših od 65 let pride na vsakih 100 ljudi, mlajših kot 15 let) je bil l. 1981 v pokrajini 87,5, v nadiških dolinah 172,2, v gorski skupnosti Terske doline pa 239. Prim. več o tem v Delu, 25. 10. 1986 (Sobotna priloga), F. Clavora, Neslavna obletnica in načrti.

¹⁴ Benedil, Beneco, Veplas, Hobles.

Za zdaj je v šoli 6 otrok, ki obiskujejo 1. razred. Učita jih dve učiteljici (en teden je »slovenska« učiteljica jutraj in »italijanska« popoldne, naslednji teden pa obratno), učno snov obravnavajo v celoti v obeh jezikih, vendar ne vzporedno. Kontrastivnosti se izogibajo, za zdaj jo prakticirajo le pri pravopisu. Slovenščina je v šoli v privilegiranem položaju: »slovenska« učiteljica zna »samo« slovensko, medtem ko se z »italijansko« učenci npr. pri kosilu in med odmori lahko pogovarjajo tudi po slovensko. Za ta način so se morali odločiti, ker bi se sicer lahko zgodilo, da bi italijanščina popolnoma prevladala. Obe učiteljici morata dejansko obvladati oba jezika; učiteljski kader prihaja z italijanskega učiteljskega v Špetru, dodatno pa se izobražuje v Gorici in Trstu. Šolo financirajo starši in manjšina.

Italijanska oblast »jemlje« šolo »na znanje«, a kaj, ko inšpektor za didaktiko ne zna slovensko, torej dela ne more nadzirati.

Učenci bodo do 5. razreda ostali na tej šoli, nato pa bodo morali izbirati med italijansko ali slovensko nižjo srednjo šolo (Gorica).

Beneški Slovenci so izredno agilni: v Špetru Slovenov imajo tudi *Center za politične in socialne študije Nediža*, ki izdaja knjižno zbirko *Quaderni Nediža*. Tu so tudi zametki likovne in gledališke dejavnosti.

V zvezi s šolstvom je potrebno omeniti, da ima važno vlogo pri jezikovnem usposabljanju tudi Seminar SJLK pri FF v Ljubljani, katerega se vsako leto udeleži precej Beneških Slovencev.

Rezija

Zadnji dan ekskurzije smo namenili najbolj osamljenim slovenskim področjem v Italiji – *Reziji* in *Kanalski dolini*. *Rezija* je tudi geografsko najbolj odmaknjena; obdajata jo dve gorski verigi: Muzci na jugu in Sart na severu.

Naš vodič po *Reziji* (ustavili smo se v Solbici in na Ravanci) je bil *Rezijan Vittorio di Leonardo*.

V *Reziji* je včasih živel okrog 4500 prebivalcev,¹⁵ danes jih je le še okrog 1450 (okrog 80 odstotkov jih govori doma rezijansko). Mladi so odšli delat drugam, doma pa so ostali le še starejši. Veliko *Rezijanov* je po svetu; bili so znani trgovci in obrtniki. Le še 15. avgusta – na šmarno mišo – se zberejo v svoji dolini.

V vasi *Solbica* so si zgradili *Kulturni dom* (l. 1983 s pomočjo jugoslovanskega denarja), kjer deluje kulturno društvo *Rozanski dum* (v okviru le-tega tudi *Folklorna skupina Rezijanov*). Videli smo, da jim manjka kulturni delavec, ki bi sistematično zbiral etnološko gradivo, kulturni material, organiziral prireditve... Kajti »prav« se skoraj ne sliši več, čeprav je imela *Rezija* včasih vrsto ljudskih pevcev oz. pripovednikov. Mlade zanima samo Italija (TV), so nam povedali.

Rezija pogreša gospodarsko bazo. V *Osojanah* dela sicer mešano podjetje, ki ga vodi pešnik *Renato Quaglia*. To je majhna tovarna zobnih svredov, ki sodeluje s tovarno v *Kobaridu*.

¹⁵ Po ljudskem štetju l. 1951 3250 prebivalcev, l. 1981 1547, l. 1985 1497 ljudi. Vir: Tomaž Pavšič, *Domoznanski priročnik*, ki vodi in poučuje (Aldo Madotto, *Resia – Paesi e Località*), Delo, KL, 27. 11. 1986.

Kanalska dolina

Kanalska dolina, ki pomeni nekakšno nadaljevanje gornje Savske doline, je doživljala drugačno zgodovinsko usodo kot ostali slovenski kraji v Italiji. Šele po 1. svetovni vojni je pripadla Italiji, prej je bila pod Avstrijo. Zaradi tega in seveda zaradi koroškega narečja, ki ga govorijo, so Slovenci v Kanalski dolini še vedno močno navezani na Koroško. Italijani so hoteli tukajšnje Slovence poitalijančiti v čim krajšem času, in še danes se tu čuti najostrejši pritisk.

V vaseh *Žabnice*, *Ovčja vas*, *Ukve* in *Dipalja vas* živi še približno 1300 Slovencev, ki še znajo slovensko govoriti in pisati.

Raziskovalec v SLORI-ju *prof. Salvatore Venosi* nam je v Ovčji vasi povedal, da je v Kanalski dolini veliko slabša gospodarska situacija kot pa v Beneški Sloveniji. Upajo, da bodo dobili svojo banko, pripravljajo pa se tudi na otvoritev novega (slovenskega) podjetja *Interexport*.

Slovenci, ki živijo tu, so malo izobraženi. Redki so, ki obvladajo knjižni jezik. V Ukvah, Trbižu in Ovčji vasi organizirajo prostovoljne tečaje slovenščine, ki jih obiskujejo predvsem otroci iz mešanih zakonov. Sicer pa le starejši doma govorijo slovensko oz. koroško narečje. Ljudje se sram govoriti v narečju, če imajo opraviti s Slovincem, ki govori knjižni jezik.

Zaključek

V šestih dneh smo se srečali z vrsto ljudi, ki so nam po svojih najboljših močeh predstavili kraje, kjer živijo.

V Italiji naj bi po ocenah živelo okrog 100.000 Slovencev. Njihovo delovanje se razlikuje glede na potrebe ozir. stopnjo doseženega.

Vsi poudarjajo povezavo kulturnega in gospodarskega življenja in na teh dveh temeljih tudi gradijo. Slovenci v italijanskem zamejstvu niso več odvisni od zemlje kakor nekdaj, čuti se le še navezanost nanjo. Slovenci v glavnem naseljujejo zaledja velikih mest. Izseljeništvu, ki je bilo še do nedavnega tako značilno npr. za Beneško Slovenijo, usiha, ljudje se celo vračajo. Inteligenca ostaja na domačih tleh. Slovensko prebivalstvo postaja samozavestnejše.

Slovenci v Italiji zahtevajo sprejem zakona o globalni zaščiti manjšine ne glede na to, kje živijo. Danes imajo Slovenci v Italiji v svojo korist le zakon o slovenskih šolah: Tržaško in Goriško imata razvito osnovno in srednje šolstvo, prebudila se je tudi Beneška Slovenija z uvedbo dvojezične osnovne šole. Rezijo in Kanalsko dolino pa čaka na vseh področjih še veliko dela.

Marja Bešter

Filozofska fakulteta
v Ljubljani